Ю. Бауман

Механізми і суб'єкти соціокультурних експертиз (Етична і професійна складові соціальної відповідальності науки за межі і ефективність застосування гуманітарних технологій)

Ефективність і межі застосування гуманітарних технологій зумовлюються особливостями суспільства як об'єкту технологічної дії. У першому наближенні ці особливості прості та очевидні: по-перше, діючий суб'єкт, як і весь набір інструментарію гуманітарно-технологічного впливу, не є щодо об'єкту технологічного впливу, себто суспільства, чимось зовнішнім; навпаки, вони є частиною цього самого суспільства; по-друге, суб'єкт застосування гуманітарних технологій ніколи не є єдиним чи монопольним – у суспільстві завжди діють інші більш чи менш чисельні, впливові, свідомі своїх інтересів тощо - суб'єкти впливу на нього, і не лише врутрішні; нарешті, по-третє, суспільство є надскладною системою, і можливість отримати його задані параметри в результаті певного технологічного впливу не є аксіомою, а завжди є теоремою і у сенсі найзагальнішої теорії, і у сенсі кожної практичної спроби, і таку теорему щоразу необхідно доводити заново. А прорахувати і оцінити всі не безпосередні наслідки та ризики технологічних впливів на суспільний організм – це практично нереальне завдання.

Історія людства знає безліч прикладів суттєвих гуманітарно-технологічних трансформацій суспільства внаслідок впливу волі і активності групи людей, що керувалися певною програмою змін. Культурні герої на кшталт Лікурга, утвердження і поширення світових релігій та суміжних з ними релігійних та білярелігійних моральних вчень Будди чи, приміром, Конфуція – приклади наймасштабніших із гуманітарних трансформацій. Прикладів більш локальних у часі і просторі культурно-гуманітарних змін чи реформ, що втілені в життя цілеспрямованим зусиллям політичних чи громадських авторитетів і дійсно призвели до змін у

культурно-гуманітарній царині – спостерігаємо протягом усієї історії на багато порядків більше. Звісно, що проектів і теорій змін суспільства, що залишилися нереалізованими, було висунуто ще більше.

Однак саме учення про соціальну інженерію як застосування соціальних, зокрема, і гуманітарних, технологій, для конкретних змін конкретних деталей суспільних процесів на основі певного науково обґрунтованого плану і розрахунку – дуже пізній інтелектуальній продукт, продукт розвитку науки і позитивістської філософії в другій половині XIX – першій половині XX ст. Тут можна згадати класиків соціологічної науки, К.Поппера та інших. Їхні антихолістичні учення з'явилися як критична реакція щодо ідеологізованих утопічних теорій змін у суспільстві всього і зразу шляхом зміни одного-двох його параметрів чи елементів (наприклад: досить відмінити приватну власність, і усе зразу саме по собі стане чудово).

Але утопії та соціально-інженерний технологічний підхід до суспільства, за всієї своєї наче б то протилежності і несумісності, мають між собою дуже багато спільного. Адже в обох випадках суспільство розуміється об'єктивістськи-інструментально, як об'єкт технологічно-трансформаційного впливу. Не дивно, що новітній тоталітаризм залюбки широко і ефективно втілював у свою практику соціальну інженерію. Тому новітній тоталітаризм можна назвати не лише утопією, що справдилась («звичайно утопією називають нездійсненне. Це помилково. Утопії можуть здійснюватися і навіть у більшості випадків здійснюються…Утопії завжди здійснювалися у спотвореному вигляді. Більшовики – утопісти…Але вони також і реалісти, і як реалісти у спотвореному вигляді здійснюють свою утопію», - писав М.Бердяєв). Одночасно тоталітаризм XX ст. можна вважати розквітом і тріумфом соціальних, зокрема, і гуманітарних, формуючих та маніпулятивних технологій.

Та і не лише новітній – от Цінь Шихуан, засновник китайської імперії, перетворив у III ст.. до н.е. (!) – до речі, свідомо керуючись тоталітарним ідеологічним ученням легістів - китайське суспільство за допомогою

всепроникної держави і державного примусу на досконалу машину, про яку говорили, що у цього ідеального технологічного творіння є лише один недолік – у ньому неможливо жити.

Якщо додати до цього неминучість швидкого і катастрофічного для країни і народу краху тоталітарних утворень – від давньокитайських до новітніх - як закономірного підсумку їхнього наче б то ефективного, хоча неодмінно кривавого та жорстокого існування, то зрозумілим стає пафос гуманістичної критики модерну як інструментальної раціональності, критики, що так гучно дала про себе знати у другій половині XX ст. Причому вістря цієї критики розуму як такого спрямоване саме на спроби раціональних суспільних трансформації, проти технологічних впливів на суспільні процеси.

Чи є можливість суспільній організації ввести табу на гуманітарні технології, тобто відмовитися від впливів на суспільні, соціально-культурні процеси? Звісно, що ні. Чи є резони у критиці розуміння суспільства як нескладної машини, критиці ідеології розуміння людей як славнозвісних сталінських гвинтиків, інженерно-сциентиської лінійної раціональності з її «мета виправдовує засоби» у підходах до гуманітарної проблематики взагалі? Звісно, що так.

Як же вирішити цю суперечність і якою має бути роль соціально відповідальної науки та її соціокультурних експертиз? Відповідь на це дав інший стародавній персонаж на ім'я Гіпократ, вона усім відома і звучить лапідарно: «Не зашкодь!». Відповідь ця наче очевидна, проте ця очевидність оплачена гірким досвідом століть, особливо ж – «червоного» XX. Проти злоякісних проявів соціального конструктивізму, за яких він порушує свою міру, виходить із області своєї ефективності, людство придумало одне – межі: правові, етичні, професійні. Рамки цілераціональної дії мають існувати і як засадничі цінності суспільства, і як узасадничені процедура оцінки і попереднього узгодження.

Тобто соціальна експертиза гуманітарних технологій має не лише оцінювати ефективність, оптимальність тієї чи іншої технології і давати щодо цього і ідеї, і рекомендації. Хоча ця її функція теж і необхідна, і важлива. Її можна назвати професійною. Але соціальна відповідальність науки щодо соціальної експертизи гуманітарних технологій лежить у площині, де професійна складова невіддільна від складової етичної. Виходячи з розуміння специфіки людського суспільства і людини як предмету технологічного впливу, соціокультурна експертиза має виконувати ще 2 необхідних функції: 1) суто етичну, точніше, етично-правову, котра зводиться до накладення на будь-яку гуманітарну технологію ціннісних обмежень та заборон гуманітарно-правового характеру: жодна мета технологічного впливу не виправдовує шкоди гідності людини, порушення основних її прав та свобод тощо. 2) етико-професійну – виходячи із розуміння складності суспільства, відповідати за усвідомлення і прорахування ширшого суспільного контексту впливу гуманітарних технологій, віддалених і непрямих їхніх наслідків тощо, щоб у черговий раз не з'ясувалося у підсумку, що застосовані «ліки гірше хвороби».

Етично-правові обмеження застосувань гуманітарних технологій, що мають унеможливити технологічну дію на засадах «мета виправдовує засоби», вельми точно виражаються розробленим у руслі сучасної соціал-демократичної ідеології поняттям принципів як єдності мети і практики її досягнення, що ні в одному із своїх моментів не повинна суперечити втіленим у меті цінностям.

Окремий аспект – непереборна тяга управлінських ієрархій до спрощення. Ця схильність властива управлінським ієрархіям, котрі найчастіше і виступають безпосереднім агентом впровадження гуманітарних технологій, з суто практичних, інформаційно-менеджерських міркувань раціоналізації управлінського процесу, його зручності та вигоди. Але біда у тому, що ієрархії, навіть керуючись самими благими намірами, схильні раціоналізувати не свою дію, а її об'єкт. Тобто уніфікувати і спрощувати,

отже, збіднювати, зменшувати складність та кількість ступенів свободи, відсікати надлишковість самого суспільства, щоб ним зручніше було керувати. Держава СРСР, яку ще пам'ятає старше і середнє покоління українців, була одним з класичних прикладів такої соціальної хвороби - підгонки бюрократією соціуму під свої зручності. Наука, наукова соціальна експертиза покликані розкрити згубність такого підходу, котрий означає в кінцевому підсумку наростання у суспільстві ентропійних процесів та його деградацію, а у безпосередньо-технологічному вимірі веде до того, що будь-яка технологічна дія дає результат, протилежний декларованому.

Поняття «гуманітарні технології» вже саме по собі означає бачення, за якого суспільство є об'єктом впливу певного управлінсько-технологічного суб'єкта. Але основне, про що варто пам'ятати, провадячи будь-який гуманітарно-технологічний вплив на суспільні процеси, - це те, що поділ на об'єкт і суб'єкт у даному випадку – ну дуже велика умовність. У певних відношеннях, за певних умов абстрагування це цілком коректний і необхідний поділ, але межі цих відношень вузькі, а градус абстрагування високий. Принаймні, ні на мить не можна забувати про те, що поряд з відношенням суб'єкт/об'єкт завжди існують і інші, більш потужні аспекти підходу до соціальної реальності: приміром, що соціальні процеси і їхнє розуміння завжди є продуктом соціального діалогу і певного суспільного договору; чи що вони завжди є продуктом певної соціальної та ідеологічної боротьби і певного змагання, компромісу і рівноваги соціальних інтересів тощо.

Принципове значення має те, що суб'єкт застосування соціальних технологій завжди сам є частиною об'єкту свого впливу, тобто суспільства. Те, що Апель говорив про гуманітарно-соціальні науки і їхні стосунки із суспільством як їхнім суб'єктом-об'єктом, із ще більш обґрунтовано можна віднести до гуманітарних технологій та їх соціокультурної експертизи: «різницю між теорією і практикою у тому вигляді, як вона була встановлена Кантом стосовно обґрунтування природничих наук, - у вигляді відмінності

теоретичного розуму від практичного, - неможливо зберегти для узасадничення критичних соціальних наук»[1]

До того ж суб'єкт застосування гуманітарних технологій завжди має певні особливі інтереси, нетотожні інтересам суспільного цілого, частиною якого є він є.

Тобто завжди необхідно пам'ятати, проводячи експертизу гуманітарних технологій, що ця експертиза тому і є соціальною, що поняття соціальної, зокрема – і гуманітарної, технології є не лише спрощенням, а певним технократично-утопічним спрощенням. І таке спрощення стає соціально небезпечним, як тільки виходить за межі свого специфічного технократично-інженерного виміру реальності, свого специфічного ракурсу бачення суспільного цілого, в рамках якого воно, однак, може бути цілком виправданим і ефективним.

Передумовою розв'язання питання щодо меж прийнятності цілей, способів та механізмів технологічного впливу на гуманітарну сферу є і вирішення суто науково-понятійної проблеми визначення (тобто обмеження) самого поняття соціальних, гуманітарних технологій. У теперішньому стані воно вельми широке і невизначене: чи не будь-яка цілераціональна соціальна активність, будь-яка соціальна взаємодія, спрямована на те, щоб змінити щось у житті і становищі суб'єкта, впливає на соціальне ціле, може бути потрактована як соціальна інженерія. Тому уточнення поняття соціальної, гуманітарної технології через домовленість про поняття виглядає вельми необхідною. Дійсно, соціальна технологія – це будь-яка дія по впливу на гуманітарну сферу? Чи лише масштабна? Або лише системна? Неодмінно колективна? Чи, може, неодмінно інституціоналізована? А якщо так, то інституції мають бути будь-якими (громадськими, корпоративними) чи неодмінно державними? Національними чи міжнародними теж? Тобто, хто може і хто не може вважатися суб'єктом гуманітарної технології? А сама

[1] Апель К.-О. Коммуникативное сообщество как трансцендентальная предпосылка социальных наук//Апель К.О. Трансформация философии. – М., 1993. – С.194

гуманітарна технологія – які її ознаки? Гуманітарна технологія – це коли суспільство згодне чи не згодне з певним впливом на гуманітарію? Усе чи не усе? Вплив відкритий чи прихований, прямий чи опосередкований, грунтований на консенсусі чи є предметом суспільно-ідеологічного протистояння? Щодо усього цього необхідно понятійно визначитися.

Різноманіття можливих гуманітарних технологій утруднює справу. Зрозуміло, що гуманітарні технології можуть бути за інструментами втілення інформаційні, соціальні, соціально-економічні, політичні, адміністративні; можуть включати як інформування, так і примус, як залякування, так і матеріальні та моральні заохочення, як переконання, так і навіювання, бути раціональними чи ірраціональними, опиратися на міфи чи факти, на страхи чи надії, на громадську думку чи колективне несвідоме, взагалі мати геть різні соціокультурні основи. Коло варіантів тут таке неозоре, що стара добра дедуктивна класифікація тут виявляється вельми громіздкою. А адекватна класифікація як статична еманація логіки підказує ще один підхід до визначення поняття гуманітарних технологій через його обсяг: це певний специфічний погляд на усе суспільство, в аспекті якого не більш ніж інструментами гуманітарних технологій, спеціальними інституціями технологічного впливу на суспільство виступають не лише такі інституції підтримання і відтворення суспільних відносин, як освіта, церква або медіа, але, приміром, усе мистецтво, та і культура взагалі - теж. Освіта і реклама видаються основними способами гуманітарно-технологічного впливу.

Цілком очевидно, що як об’єктивна межа застосування гуманітарних технологій, так і оптимальні форми та механізми його суттєво залежать від епохи, стану суспільства та політичної системи, пануючому у суспільстві типу раціональності, реалізованого у ньому різновиду суспільного договору тощо. Близькою, але іншою гранню є й те, що соціальні, зокрема і гуманітарні, технології різноефективні щодо різних суспільних процесів. Приміром, український дослідник К.Малеєв виокремлює три форми організації кооперації людської діяльності у соціумі: підпорядкування, обмін,

узгодження. Зрозуміло, що у контексті кожної з них соціальні технології матимуть вельми різну специфіку.

Жодним чином не можна ігнорувати також і те, що, з точки зору політики, гуманітарні технології є лише одним із інструментів, а їх соціальна експертиза – одним із моментів, причому моментів допоміжних, політичної діяльності та політичного процесу. Певним чином йдеться про ще одне принципове обмеження: гуманітарні технології та їх соціокультурна експертиза завжди вписані у контекст реалій ідейної та суспільно-політичної боротьби – боротьби світобачень, ідеологій, програм перетворень, врешті – політико-ідеологічних сил, за котрими часто-густо стоять інтереси соціальних суб'єктів. Ця боротьба може протікати формі діалогу чи непримиренного антагонізму (котрий, втім, все одно не обходиться без обміну аргументами), але є вона завжди. Консенсус тут – рідкий гість, хоча у правильно функціонуючому суспільстві він неодмінно поширюється на фундаментальні ціннісно-етичні та правові засади суспільного життя, основні процедури суспільного дискурсу тощо.

Конфліктні суперечності і різноманітні форми протистояння мають місце і на нижчому, більш конкретному рівні соціальних відносин – рівні груп інтересів, у тому числі і локальних, інтересів котрих як раз зазвичай і торкаються гуманітарні технології.

Повністю абстрагуватися від соціально-політичної боротьби неможливо, це – ще одна фундаментальна особливість суспільства як об'єкту соціальних, зокрема, і гуманітарних технологій. Це не може не впливати на характер, сенс, механізми соціокультурної експертизи - завжди постають питання: для кого, у чиїх інтересах? Однак, незважаючи на це, існує об'єктивна необхідність знаходити у ході діалогу оптимальні, прийнятні для суспільства рішення. Для цього діалог різних точок зору має бути коректним, мати певні рамки, відбуватися на основі консенсусних цінностей і правил. Причому для успіху процесу випрацювання соціокультурних експертних висновків правила обговорення та ухвалення рішень мають включати не лише

формально-процедурні моменти, але і – що не менш важливо - моменти етичні, з певними нормами пристойності включно.

Забезпечити це здатна лише професійна спільнота, її корпоративні правила, моральна позиція експертів, втілена у професійну етику. Принципово важливою тут є також здатність піднятися над поточними ситуативними партикулярними інтересами. От тут-то і має заявити про себе наукове співтовариство, котре є або, принаймні, має бути носієм подібних чеснот. Наукові критерії і процедури – у публічну дискусію! Таким має бути гасло сучасного цивілізованого суспільства.

Природно, що найбільше наукові критерії та процедури випрацювання певних рішень властиві академічній спільноті, котра має бути носієм та каталізатором, законодавцем правил і моди як процедурних алгоритмів суспільного діалогу, так і його етики.

Зазначимо, що така функція науки, а насамперед – науки академічної, не є очевидною, і тематизувати її зручно саме з точки зору соціальної відповідальності науки за соціокультурну експертизу гуманітарних технологій. Але у сучасному суспільстві, де саме діалог у сфері громадянського суспільства забезпечує легітимність демократичного правового ладу через контроль за владою і задавання через суспільний консенсус правових рамок її функціонування, ця функція науки є настільки важливою, що видається співмірною по вагомості для суспільства з основною, традиційною роллю науки. Публічна дискусія, свобода слова, право на інформацію та її прозорість, мережеві структури і соціальні мережі – тобто будь-які форми соціального діалогу, соціальної інформаційної взаємодії потребують для своєї ефективності і результативності процедурної культури, доказової логіки та дискурсивної етики науки.

З іншого боку, соціокультурна експертиза гуманітарних технологій не просто вимагає частого звернення експертів до суспільства, залучення громадськості, а немислима без наукової корпорації як частини громадянського суспільства. І такої частини громадянського суспільства,

котра не лише експертно відповідає на запити, зокрема, і на запити влади, а активно творить - у діалозі з громадянським суспільством - суспільний дискурс, впливає і на його правила, і на саму інституалізацію громадянського суспільства.

Звісно, виконання експертних функцій, що ґрунтуються на тому-таки розумінні складності системноорганізваного суспільного цілого, теж залишається функцією науки. Відповідно, недостатнє залучення української науки до здійснення такої суспільно важливої експертної функції може бути зараховане до однієї з причин нинішніх українських негараздів.

Експертна функція науки, зокрема і у соціокультурних експертизах гуманітарних технологій, має низку специфічних граней, котрі варто хоча б побіжно назвати.

Зокрема, це об'єктивний арбітраж у разі конфлікту інтересів і точок зору. К.Малеєв колись зазначив, що інституалізована наука виробляє не лише знання – не менш важливим її продуктом є авторитет, яким вона конструює об'єктивну картину світу, виступаючи остаточним арбітром щодо істинності чи хиби певних уявлень. Такий авторитет (якщо він, звісно, є у науки, з чим у української науки, з її купленими кандидатами і докторами та академіками-плагіаторами наростають певні проблеми) може і повинен використовуватися у процесі соціокультурної експертизи.

Серед інших граней експертної функції науки можемо назвати, приміром, доместифікацію гуманітарних технологій, що позитивно проявили себе у інших країнах.

Ще однією гранню експертної функції науки як соціального інституту і соціальної корпорації, але одночасно і гранню її більш широкої соціальної відповідальності за цілісність суспільства та за перспективи його поступу є розпізнавання деструктивних гуманітарних технологій. Кажучи мовою сучасного комп'ютеризованого світу, наука виступає тут як антивірус.

Адже поняття гуманітарної технології може бути також і елементом політико-маніпулятивного «новоязу», в якому речі негативні і неприйнятні

маскуються нейтральними чи позитивними назвами. І у цьому сенсі не зайвою буде ні соціальна експертиза з її критичною функцією, ні соціально-етична відповідальність науки. В самому понятті «гуманітарна технологія» як би зафіксована спрямованість на прогресивні зміни. Однак цілком очевидно, що гуманітарно-технологічний вплив на суспільство цілком може мати на меті деструктивні маніпулятивні деформації, створення і поширення неправдивої, неадекватної картини реальності, дезінформацію суспільства з метою зниження рівня його творчої енергії та культурного потенціалу для консервації реакційних суспільних інституцій, авторитарних несправедливих політичних режимів тощо.

Такі небезпечні впливи, зловмисні чи необачні, а чи просто спричинені партикулярними інтересами, мають стати предметом дискусії і отримати суспільну оцінку. Але для початку науковці мають їх виявити, назвати своїми іменами і ударити на сполох, привертаючи увагу суспільства і ініціюючи громадське обговорення. Зокрема, йдеться про антигуманну, антиправову тоталітарну пропаганду, дестабілізуючі медійні кампанії тощо.

Можна навести численні приклади прихованих соціально-гуманітраних технологій, їхнього позитивного чи негативного впливу, а також приклади залежності такого впливу від своєчасного розпізнавання та оцінки такої технології. Такі технології не лише різнопланові, але і вельми різнокаліберні мають геть неоднакову потужність, тривалість дії, обсяг та глибину впливів на суспільство. І, отже, мають бути предметом критичного соціального аналізу та соціокультурної експертизи вельми різних експертних спільнот.

Наприклад, оцінку маніпулятивних моментів у рекламній кампанії чи інформаційній хвилі прихованого піар-впливу, їхній спрямованості та моральній виправданості, може дати і журналістсько-аналітична спільнота.

Але в інших випадках, більш складних чи більш важливих, відповідальність за те, щоб назвати речі своїми іменами і дати їм безпомилкову оцінку, лягає на усю експертну спільноту – від актуальних коментаторів поточних подій до академічних дослідників, і потребує їхнього

узгодженого діалогу та співпраці. Яскравим прикладом такої критичної для суспільства дестабілізуючої соціальної технології є, приміром, інформаційні війни.

Часто можна почути, що у сучасну інформаційно-віртуальну епоху інформаційні війни заміняють війни реальні. Український дослідник Д.Фіщенко на підставі численних історичних фактів критикує таку точку зору, доводячи, що інформаційні війни завжди є підготовкою і необхідною складовою війн реальних. «Історія не знає прикладів, коли інформаційні війни ведуться, а подальші силові чи напівсилові дії не проводяться чи, принаймні, не плануються і не готуються» - зазначає він. Недаремно кращим полководцем інформаційних війн був Йосип Гебельс. Усі успішні війни США, починаючи з війни Півночі і Півдня, були попередньо блискуче виграні у інформаційному вимірі: ворог завжди вкрай переконливо виглядав агресором та носієм абсолютного зла. Те ж можна сказати і про війни Прусії часів Бісмарка. Але провал (як внутрішній, так і зовнішній) інформаційної війни щодо В'єтнаму закінчився військово-політичною поразкою. Те ж можна сказати і про повний провал інформаційної війни Радянського Союзу проти афганських моджахедів, а Германської імперії – проти своїх противників у Першій світовій, що призвело не лише до поразки збройних сил названих наддержав у війні реальній, але і суттєво вплинуло негативним чином на історичну долю самих СРСР та Німеччини. А от інформаційна війна єльцинсько-путінської Росії проти Ічкерії напередодні і в ході чеченських війн була цілковито успішною.

Д.Фіщенко, заперечуючи розуміння інформаційної війни як одновимірної двополюсної системи обміну інформаційними ударами, виокремлює, принаймні, три основних вектори інформаційної війни, називаючи їх: вектором атаки, внутрішнім вектором та зовнішнім вектором. Ці вектори нерідко існують у різних вимірах, мають неоднакову логіку розгортання і в загальному підсумку не дуже і схожі один на одного.

Вектор атаки – це інформаційний вектор, спрямований на супротивника. Вектор атаки націлений на деморалізацію противника, послаблення і розхитування його ціннісних, моральних та світоглядних установок. Його мета - формування у об'єкта атаки негативних світоглядних стереотипів з комплексами жертви, комплексами вини, комплексами неповноцінності і комплексами приреченості включно. Жертва агресії ще до початку агресії має бути впевнена у своїй приреченості, у тому, що вона залишилась один на один із невідворотною загрозою, у тому, вона сама у цьому винна, і порятунок неможливий. Один із найяскравіших взірців тріумфу такого впливу – добровільне входження Чехії протекторатом до Третього Рейху.

Внутрішній вектор спрямований на власне населення. Цей інформаційний потік є гуманітарною технологією, що покликана забезпечити вектору атаки підтримку всередині власної країни. Чомусь він вважається допоміжним, проте даремно. Без його ефективної реалізації, що її зовсім не гарантовано автоматично, інформаційна війна не має сенсу і приречена на поразку. Як і – у величезній більшості випадків – і війна реальна, що нею забезпечується.

Зовнішній вектор спрямований на забезпечення позитивного чи хоча б нейтрального ставлення до майбутньої війни спільнотою інших держав, насамперед, найсильніших, і їхніх громадян. Агресор виправдовує свої дії, як правило, негативним іміджем майбутньої жертви агресії. І до тих пір, доки він не переконає світ (або хоча б більшість визначальних світових гравців; самий мінімум тут – успіх переконування власних союзників) у своїй правоті і своєму «праві на агресію», він у величезній більшості випадків не має шансу почати ефективні військово-силові дії. Винятки, тобто реальна агресія без виграної інформаційної війни, тут вкрай нечисленні, і або пов'язані із унікальною стратегічною ситуацією (наприклад, «Зимова війна» 1940 року, хоча СРСР із Ліги Націй як агресора все ж виключили), або з величезною нерівністю сил (свіжа ілюстрація – захоплення Іраком Кувейту; і чим це закінчилось для саддамхусейнівського Іраку?).

Успішне розгортання інформаційних війн на одному векторі зовсім не гарантує успіху на решті її векторів. Дуже яскравий приклад тут – друга іракська війна Сполучених Штатів: повний інформаційний тріумф на внутрішньому векторі, що дав змогу адміністрації Бушап-молодшого вести реально нічим не обґрунтовану війну до тих пір, поки це дозволяв стан економіки, сусідствував з повним провалом імформвійни на зовнішньому векторі. Результат вийшов дещо сюрреалістичним: для переважної частину суспільства і політикуму США необхідність і неминучість війни виглядала і виглядає самоочевидною і природною. В той же час ніхто, крім американців, взагалі не розуміє, що США робить в Іраку (і що примушували робити своїх союзників та сателітів) і для чого взагалі було починати цю дорогу і криваву катавасію.

Залишається додати, що і зовнішній, і тим паче внутрішній вектори інформвійни обмежуються такою тонкою матерією, як довіра. Без неї сама масована інформаційна кампанія, отже, і сама інформаційна війна як соціально-гуманітарна технологія, приречена на малоефективність. Причому на зовнішньому векторі довіра ґрунтується як на правових цінностях, так і на інтересах та довготермінових стратегіях держава-гравців. Серпнева 2008 року агресія Росії проти Грузії, що супроводжувалась розіграною за усіма правилами інформаційною війною – свіженьке тому підтвердження. Особливо тому, що йдеться про однозначно неправову дію. Опитування засвідчили, що внутрішній вектор інформаційної війни знову спрацював цілком задовільно: більшість населення Росії була не проти в усьому звинувачувати «чужих» і підтримувати «своїх». Зовнішній же вектор спрацював рівно настільки, наскільки йому дозволили визначальні світові та регіональні гравці: Європа, що її реально представляли Німеччина і Франція, дозволила собі зробити вигляд, що до певної міри пала жертвою інформаційної війни, що і послужило обґрунтуванням для її миротворчих ініціатив на засадах концепції обопільної вини. Що, як це зазвичай і буває у подібних випадках, дуже швидко закінчилось би повним торжеством

агресора. Однак США, як виявилось, зовсім не були зацікавлені у даному випадку стати жертвою інформаційної війни, і тому погрозили агресорові броньованим пальчиком, після чого той роздосадувано заспокоївся. Нарешті, сателіти Росії в її версію подій як би повірили, але лише постільки, оскільки це не призводило до визнання маріонеткових держав на окупованій грузинській території.

Щодо вирішального у сучасному глобалізованому світі зовнішнього вектора інформаційних війн залишається додати, що, як зазначав К.Малеєв, його метою є не стільки керівництво провідних, тобто демократичних держава світу (чи демократичних, а тому провідних держава), скільки їхні громадяни та їхня громадська думка, до якої, зрештою, з певним часовим лагом дослухаються їхні політики.

Ми бачимо, що активна інформаційна оборона, відбиття інформаційних атак – необхідна умова для відвернення війн реальних. Отже, від здатності експертної спільноти назвати інформаційну війну інформаційною війною, правильно оцінити спрямованість її векторів та дати адекватні рекомендації щодо ефективного комплексного інформаційного опору залежить збереження стабільності, а нерідко і миру та людських життів, аж до самого існування держави як такої.

Перенесемо тепер акцент уваги на суб'єктів соціокультурної експертизи, а також їхньої діяльності як передумови творення цілісності та ідентичності соціуму, з необхідними акцентами на роль і відповідальність інституціолізованої науки взагалі, академічної науки – зокрема, щодо меж та ефективності гуманітарних технологій.

Взагалі кажучи, соціальна експертиза – це оцінка будь-чого (у даному випадку – гуманітарних технологій), будь-якою групою людей. Причому йдеться саме про публічну оцінку, зорієнтовану на сприйняття широкої публіки, що формує громадську думку і, далі, політичну владу і політичну волю держави і нації через суспільний діалог, дискурс, конкуренцію ідеологічних та політичних підходів, уособлену у конкуренції партій, і,

зрештою, через вибори. Тому оцінка гуманітарних технологій, зроблена такою групою людей, щоб претендувати на ранг соціальної експертизи, обов'язково має бути публічною, тобто націленою на трансляцію результатів експертизи через, насамперед, медіа. Втім, медіа є переважаючим, але не виключним каналом трансляції висновків соціальної експертизи – серед низки таких каналів можна згадати громадські слухання, видавничу діяльність, інтерактивні форми спілкування у мережі Інтернет тощо.

Суб'єкти соціальної експертизи гуманітарних технологій є різнорівневими, а їхній перелік та ієрархія не дають забути тісного зв'язку соціальної експертизи гуманітарних технологій з громадянським суспільством та його становленням. Український дослідник А.Фінько виділяє такі рівні суб'єктів соціальної експертизи гуманітарних технологій: багатопрофільні дослідницькі центри; профільні дослідницькі центри, котрі зосереджуються на вивченні певної сфери суспільно-гуманітарних відносин; «групи однієї теми», тобто дослідницькі, експертні чи громадські об'єднання, зацікавлені певною окремою темою, приналежною до проблематики гуманітарних технологій; актуальні коментарі у медіа. На думку цього ж дослідника, сам перелік суб'єктів соціокультурної експертизи гуманітарних технологій гостро ставить питання про неспівпадіння, відверту нетотожність експертної та академічної спільнот. Отже, і про експертну роль Академії наук в сучасних умовах. В радянську епоху експертна функція Академії наук була виразною, у багатьох питаннях і у певні моменти навіть визначальною для державно-управлінської діяльності, подекуди навіть монопольно-остаточною. В пострадянську епоху Академія наук очевидно втрачає експертну функцію. Але для суспільства небезпечним є, насамперед, те, що експертиза втрачає теоретичні підвалини!

Пропоновані варіанти реформації науки у разі своєї реалізації не поліпшили б, а, навпаки, ще погіршили б ситуацію. Приміром, всім відомо, що гранти на теоретичні дослідження не дають. Така ситуація гостро ставить перед суспільством проблему розробки правової та забезпечення матеріальної

основи для виконання наукою своєї місії з забезпечення соціально відповідальної експертизи гуманітарних технологій. Ці соціально-правові механізми мають бути випрацювані на ґрунті немалого практичного досвіду, накопиченого в Україні, співдружністю представників академічної науки, громадських експертних структур та об'єднань, правників та законодавців. Адже мета тут в цілому зрозуміла: забезпечити умови для масштабних теоретичних досліджень, що одні здатні послужити основою гуманітарних експертиз.

Не можна не погодитись із А.Фінько і щодо того, що однією із вирішальних і суттєвих проблем, пов'язаних із соціальною експертизою гуманітарних технологій, є проблема гуманітарних підвалин новацій. Для новацій потрібна класика, класичний фундамент! Без класичного фундаменту новації є неможливими! Саме це не в останню чергу висуває проблему граничної, життєвої необхідності розробки і вивчення принципово непотрібних за умов ринку і для ринку гуманітарних тем. Тобто у цьому плані проблема коректно формулюється наступним чином: як у ринкових умовах створити і зберегти ринково непотрібний, але життєво необхідний для суспільства гуманітарний фундамент?

У цьому зв'язку низка вітчизняних дослідників, зокрема, А.Артюх та уже згаданий А.Фінько, роблять акцент на гуманітарних технологіях як основі та змісті культурних індустрій, що мають творити з України культурну цілісність, її культурний міф, вибудовувати її ідентичність. Як у колишньому СРСР, так і у теперішній Росії підхід до культурно консолідуючих індустрій був і є вкрай серйозним, грошей і зусиль на ці визначальні підвалини власного існування та стабільності держава не шкодувала і не шкодує. Приклади цього у сучасній Росії можна зустріти на кожному кроці (аж до назв літаків – «Скрябін», «Рахманінов» тощо, що курсують між Москвою і Києвом). Такий же підхід властивий більшості цивілізованих країн сучасного Заходу, включно із відносно близькими до України країнами «нової демократії» на кшталт Польщі, Болгарії, Румунії. Україна ж, сукупного

культурного потенціалу котрої цілком вистачило б на пару-трійку центральноєвропейських чи балканських країн, зовсім не консолідована культурно, не являє собою культурної цілісності. Приміром, знайти у Києві платівку Лятошинського – велика проблема, це практично андеграунд. В України майже відсутній культурний міф, а існуючий занадто архаїчний та малопотужний, щоб забезпечити її гуманітарно-культурну ідентичність. А отже – і національну та державну ідентичність як таку. Що, звісно, аж ніяк не сприяє ні стабільності держави, ні поступу суспільства, як би поняття стабільності і поступу не розумілися.

Культурно-консолідуючий цілісний міф, модерний та переконливий, гідний та естетичний, є для України життєво необхідним. А отже, Україна гостро потребує науково розробленої, експертно оціненої, комплексної програми розробки і застосування гуманітарних технологій як консолідуючих індустрій: освіта, куно та серіали, реклама, візуальне оформлення, монументальна пропаганда, свята, пантеон знакових культурних та історичних фігур тощо. Варто зазначити, що у світі розроблена низка варіантів моделей вирішення проблеми творення культурної ідентичності через консолідуючі гуманітарні індустрії – наприклад, французький.

На завершення розгляду проблематики соціокультурної експертизи застосування гуманітарних технологій не можна не зазначити певну обмеженість поняття «гуманітарні технології». Це поняття обмежене як теоретично, так і практично.

Теоретична обмеженість цього поняття носить історичний характер у тому сенсі, що саме поняття технологій як вельми інструментальне, пов’язане із парадигмою наївно-прямолінійного прогресизму та мисленням інженерного штибу, уособлює дещо застарілий різновид раціональності – лінійно-детерміністську однопланову раціональність модерну. Яка, як зазначено у низки дослідників, у своїх крайніх проявах набуває радикально антигуманних, реакційних рис, заперечуючи гідність, самоцінність і суверенність (отже, і права) індивідів і у цій якості зливається із радикальним

ірраціоналізмом, послуговуючись підвалиною псевдораціоналізованого, антилюдяного тоталітаризму. У цій якості не лише поняття соціально-гуманітарних технологій, але і сама цілераціональна діяльність, ба більше того – навіть раціональність як така стали об'єктом гуманістичної критики. І, попри абсурдність самої критики цілераціональності, котра, як не як, є єдино можливою і родово притаманною людині формою дії, а раціональність – суто людською родовою ознакою, критика ця є цілком обґрунтованою. Адже раціональність, заснована на запереченні самоцінності людини, на підпорядкуванні її суспільному цілому і спільному благу (котра зазвичай виявляється в реальності підпорядкуванням чужій волі та приватно-корисливим інтересам певної панівної соціальної групи) носить вельми умовний і вельми хиткий характер, є вразливою і логічно, і етично, а отже – і практично.

Парадоксальним чином соціальні, зокрема, і гуманітарні технології, що порушують свою міру, декларуючи бачення людини як легкозамінного «гвинтика» і маловагомої ресурсної одиниці керованого соціального цілого, є загрозою не лише «життю, свободі і прагненню до щастя» окремої людини, але такою ж мірою – цілісності самого соціального цілого. Розрізнені, різнокаліберні, ситуативні технологічні впливи характеризуються не лише невідповідністю мети і засобів, але і неспівпадінням намірів та отриманого результату. Тому соціальна відповідальність науки за соціокультурну експертизу гуманітарних технологій – це не в останню чергу відповідальність за соціальну системність рішень, що претендують на статус гуманітарних технологій, підпорядкування цілей та механізмів політичних та економічних соцтехнологічних проектів загальносоціальним та гуманістичним пріоритетам. Лише за такої умови будь-який соціальний конструктивізм є допустимим та виправданим.

Сьогоднішній день – це не інженерний, а, так би мовити, біотехнологічний підхід до розуміння суспільних процесів: розуміння суспільства не як машини, що потребує централізованого управління, а як

організму, що його складають складноспівдіючі самоорганізаційні процеси; не єдине монопольне бачення істини, що силою держави нав'язується нерозумному суспільству, а плюралізм та поліфонічний діалог як єдино можлива форма вираження процесу пошуку істини і існування істини як процесу; не ієрархія насамперед, а мережа, не підпорядкованість, а взаємозалежність. Пафос бачення суспільства як механізму із сталінських легко замінних «гвинтиків», як системи «приводних ременів» тощо назавжди залишився у минулому, у епосі модерну з її лінійною раціональністю і наївно-одномірним, інженерним у глибокому підсумку, розумінням істини.

Це не означає, що гуманітарні технології застаріли і не мають права на існування. І тим більш не означає, що потрібно відмовитися від конструктивного впливу на суспільство. Навпаки, генеральна тенденція поступу людства щодо гуманізації суспільства шляхом підпорядкування соціальних процесів осмисленому контролю потребує і потребуватиме усе більш складних і вишуканих соціально-гуманітарних технологій. Але це означає, що місце гуманітарних технологій у соціальному поступі – досить визначене і досить обмежене, тобто таке, що має виразні рамки, переходити які шкідливо і неефективно. Справа і відповідальність соціокультурної експертизи – визначити ці рамки. Адже не даремно у наукознавстві вважається, що фізика тому і є зрілою, класичною наукою, що у кожний момент свого розвитку здатна чітко назвати межі свого незнання та некомпетентності.

Практична обмеженість поняття гуманітарних технологій афористично змальована у класичному (наче б то простому, але вельми глибокому) афоризмі Юлія Цезаря, котрий слушно зазначав, що «люди охоче вірять тому, чому хотіли б вірити». Тому гуманітарні технології є і залишаться не чарівною паличкою-виручалочкою, а лише одним із чинників впливу на суспільні процеси. Зробити цей чинник дієвим і гуманізуючим, оптимально вписати його у цивілізовану і ефективну модель координації соціальних

суб’єктів – відповідальність соціокультурної його експертизи взагалі, науки – зокрема і насамперед.